

3. Лемак О.В. Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / О.В. Лемак ; Ужгород. нац. ун-т ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2014. – 20 с.
4. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ombudsman.gov.ua.
5. Ткачук О. Витоки сучасного розуміння права на справедливий суд / О. Ткачук // *Visegrad Journal on Human Rights*. – 2016. – № 1/2. – С. 188–193.
6. Паліюк В.П. Застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод / В.П. Паліюк. – К. : Фенікс, 2004. – 264 с.
7. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М.І. стосовно Висновку Конституційного Суду України від 20 січня 2016 року № 1-в/2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ccu.gov.ua:8080/doccatalog/document?id=299898>.
8. Дженіс М. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування / М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредлі ; пер. з англ. О. Савченка. – К. : АртЕк, 1997. – 624 с.
9. Федорова А.Л. Міжнародно-правові зобов'язання України з Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Федорова Алла Леонідівна. – К., 2003. – 187 с.
10. Кретова І.Ю. Тлумачення права: доктрини, розвинуті Європейським судом з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І.Ю. Кретова. – Харків, 2015. – 23 с.

УДК 348

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ ЗМІСТУ КАТЕГОРІЇ «ЦЕРКОВНЕ ПОКАРАННЯ»: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ВИМІР

THE PROBLEM OF UNDERSTANDING THE CATEGORY «ECCLESIASTICAL PUNISHMENT»: HISTORIOGRAPHICAL DIMENSION

Мацелюх І.А.,

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри історії права та держави
юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Публікацію присвячено аналізу змісту категорії «церковне покарання», відображеного у дореволюційній літературі каноністів та сучасній вітчизняній і зарубіжній спадщині істориків права. Виокремлено види, ознаки та особливості, притаманні церковному покаранню. Надано авторське розуміння дефініції.

Ключові слова: церковне покарання, гріх, відлучення, анафема, епітимія, каноніст, дослідник, церковне право, церковний суд.

Публикация посвящена содержанию анализу категории «церковное наказание», отраженного в дореволюционной литературе канонистов и в современных отечественных и зарубежных работах исследователей истории права. Выделены виды, признаки и особенности, присущие церковному наказанию. Предоставлено авторское понимание дефиниции.

Ключевые слова: церковное наказание, грех, отлучение, анафема, епитимья, канонист, исследователь, церковное право, церковный суд.

The publication is devoted to analysis of the category «ecclesiastical punishment» reported in the literature canonists and pre-modern domestic and foreign of inheritance historians rights. Types, signs and the features inherent in church punishment are allocated. The author's understanding of a definition is provided.

Key words: church punishment, sin, excommunication, anathema, public penance, canonist, researcher, canon law, church court.

Постановка проблеми. У сучасних умовах суспільного розвитку відносини церкви і держави базуються на принципах свободи совісті та віросповідання, а також відокремлення церкви від держави, тому категорія «церковне покарання» стоується виключно релігійно-догматичного змісту. Проте українська минувшина демонструє той період, коли означена дефініція була наповнена юридичним розумінням та застосовувалася цер-

ковними судами під час винесення відповідних вироків.

Стан дослідження. Вирішення питання змістового наповнення означеної категорії знаходимо на сторінках окремих дореволюційних каноністів і сучасних істориків права, зокрема, М. Суворова, А. Павлова, Н. Мілаша, М. Горчакова, І. Бердникова, М. Красножека, В. Ципіна, М. Варьяса, Е. Белякової, І. Пристінського, І. Оборотова, проте, церковно-пра-

вовий зміст інституту покарання характеризується малорозробленістю та невизначеністю підходів до вирішення проблеми, отже, метою статті є аналіз категорії «церковне покарання» у юридичній науковій спадщині.

Виклад основного матеріалу. Дореволюційна література каноністів для позначення терміна «юридична відповідальність» здебільшого використовувала категорію «церковне покарання», змістове наповнення та особливості якої в історіографічній спадщині висвітлюється неоднотипно. Така ситуація спричинена двома підходами до визначення дефініції: вузьким, що враховує лише духовну сферу, та широким, що послуговується принципами світського законодавства. «Важко знайти такий інститут, – поділяючи слова німецького каноніста XIX ст. Генріха Фрідріха Джакобсона, писав М. Суворов, – який би мав скільки тлумачень і розумінь» [1, с. 12]. На сторінках монографії «О церковных наказаниях. Опыт исследования по церковному праву», яка побачила світ у 1876 р., вчений спробував віднайти компроміс. Означена монографічна розвідка стала першою науковою роботою, яку було комплексно присвячено висвітленню не лише змісту церковного покарання, а й видів та мети застосування церковного покарання. На думку вченого, означена юридична категорія становить цілісний інститут, який полягає і застосовується як «реакція компетентних церковних органів влади на церковне правопорушення» [1, с. 13].

Спіраючись на роботи європейських сучасників, М. Суворов окреслив межі, за які не можуть виходити церковні покарання (виходити за сферу церковного права, застосовувати матеріально-примусові, насильницькі засоби; мати випадковий характер; залежати від волі окремих суб'єктів церкви). Крім того, дослідник назвав особливості, притаманні церковному покаранню, а саме: наявність санкцій у вигляді позбавлення благ і прав, якими володіє церква (усунення від участі у спільних богослужіннях, молитвах, таїнствах, внутрішньо-церковних справах, позбавлення спеціальних прав, якими наділені окремі миряни, священнослужителі, церковні ієрархи). І, зрештою, до останньої особливості автор зарахував процес відбуття церковного покарання, як етап розкаяння, який має спонукати порушника до перегляду та осмислення здійсненого протиправного вчинку [1, с. 14–24].

На закономірність існування церковного покарання вказує єпископ Сербської православної церкви Н. Мілаш: «Якщо у церкві існує самостійна законодавча влада, що покликає, у тому числі, охороняти її юридичні відносини, то у ній, у зв'язку з цим, неодмінно має існувати і влада покарання всякого діяння, що порушує такі відносини і перешкоджає церкві досягати поставленої мети. Одна влада без іншої не може існувати, так як закон без зовнішньої санкції буде порожнім словом». [2, с. 491]. Безперечно, кожен суб'єкт церковних відносин має дотримуватися відповідного законодавства. Однак, якщо він порушив його норми, і водночас прагне продовжувати входити до церковної спільноти, то має понести відповідне покарання.

Дещо інше розуміння поняття «церковне покарання» демонструє А. Павлов. Під ним вчений розуміє «відлучення», адже «сутність такого покарання полягає в тому, що порушник норм церковного права позбавляється або усіх, або тільки деяких прав і благ, що йому належали як члену церковної громади» [3, с. 359]. Відлучення каноніст поділяє на два види: повне, яке полягає в абсолютному виключенні порушника із числа осіб, що належать до церкви, або неповне, коли винний позбавляється тільки окремих прав і благ, якими володіє церква. Як перший, так і другий вид покарання нівелюються у разі досягнення своєї мети – розкаяння та виправлення порушника [3, с. 359–360].

Відмінну стратифікацію церковних покарань наводять сучасники А. Павлова М. Суворов та Н. Мілаш. Перший вважав, що покарання у сфері регулювання церковних відносин утворюють систему, яка складається із двох груп. До першої він зарахував загальні церковні покарання, які можуть бути спрямовані проти всіх суб'єктів церковної спільноти у випадку вчинення ними правопорушення; до другої – спеціальні покарання дисциплінарного характеру, спрямовані проти церковних кліриків та церковних посадовців [1, с. 44; 2, с. 492; 4, с. 258].

Більш детальну класифікацію знаходимо у каноніста початку XX ст. І. Берднікова. За суб'єктом вчинення церковного правопорушення він поділив церковні покарання окремо для мирян і окремо для кліриків: за предметом церковного покарання – виключення зі стану мирян чи кліриків (велике відлучення або анафема), позбавлення певних прав і благ, які притаманні відповідному стану (мале відлучення), обмеження у церковних правомочностях (епітимія); за ступенем тяжкості – суворі покарання, що характеризуються позбавленням станових прав та м'які покарання, що характеризуються лише обмеженням певного блага [5, с. 466].

Варто зауважити, що для представників церковного кліру та мирян існує диференціація форми застосування покарання за одне й те саме правопорушення. Так, для осіб духовного стану, які здійснили церковне правопорушення (гріх), чи ухилилися від дотримання покладених на них службових обов'язків, в основному застосовуються покарання у вигляді позбавлення сану або заборони здійснювати священнослужіння [6, с. 647]. За той самий проступок на клірика не можна одночасно покласти ще одне покарання, яке застосовується до мирянина за аналогічне діяння, адже в церковному праві, як і в сучасній кримінально-правовій парадигмі, забороняється притягувати до відповідальності правопорушника двічі за один і той самий злочин (Наум 1:9, 25 правило Святих апостолів, 3 канон Василя Великого) [7, с. 11; 7, с. 310].

Думки каноністів також розійшлися у визначенні мети церковного покарання. На думку І. Берднікова, метою церковного покарання є відновлення церковної законності [5, с. 466]. Причинно-наслідковий зв'язок між вчиненим протиправним діянням і юридичною відповідальністю простежував і Н. Мілаш.

«Як у будь-якому суспільстві, так і в церкві, – стверджував каноніст, – якби не осуджувалися злочини окремих віруючих і не утримувалася влада силою закону, то правопорушники могли б втягнути за собою в злочинну діяльність і інших членів церкви та в такий спосіб порушити її існуючий статус» [2, с. 492–493]. Отже, бачимо суто позитивістський підхід до визначення мети покарання, із яким категорично не погодився М. Суворов. Вивчивши санкційні норми різноманітних джерел церковного права, вчений дійшов висновку, що метою церковного покарання може бути лише виправлення винуватого порушника [1, с. 34].

До думки М. Суворова прихильно поставився сучасний російський каноніст В. Ципін. «Особливість покарання, що застосовується духовними судами, полягає в тому, – пише богослов, – що головна мета їх не у відплаті і навіть не в захисті церковного люду від злочинних дій, а в лікуванні хворобливих станів душі самих грішників [6, с. 639].

Не визначаючи змісту самої дефініції, дореволюційний вчений М. Красножен досить вдало виокремив характерні особливості церковного покарання, до яких зарахував: гуманність покарання; виправлення винного, а не помсту за скоєне чи відшкодування збитків; позбавлення певних благ, якими володіє церква; признається лише духовною владою; спрямовується тільки на представників церковної спільноти, що скоїли відповідне своєму стану правопорушення [8, с. 109].

Висновки. Таким чином, аналіз наукових надбань дореволюційних, сучасних українських та зарубіжних теоретиків, істориків права, каноністів свідчить про те, що наука, яку кожен із них презентує, не спромоглася впродовж сторіч виробити спільну позицію щодо змісту актуальних для нашого дослідження термінів та категорій. Особливо це характерно для термінології церковного права. З одного боку, богослови, що найбільше долучилися до цієї сфери, надавали їм переважно релігійного звучання, а з другого боку – вчені-юристи схилилися до вироблення винятково наукової термінології без урахування позиції історіо-

графів церкви. Глибока наукова робота, яка б синтезувала здобутки одних і досягнення інших, ще чекає на свого майбутнього дослідника.

Розгляд означених категорій з позицій церковного права продемонстрував, що каноністи для позначення юридичної відповідальності послуговуються категорією «церковне покарання», змістове наповнення та особливості якого в церковно-правовій та історіографічній спадщині характеризуються малорозробленістю. Поодинокі дефініції, що трапляються в дореволюційній та сучасній літературі, засвідчують спроби лише окреслити, але не вирішити проблему.

Відсутність ґрунтовних досліджень, присвячених теоретичному аналізу категорії «церковне покарання», не завадила вченим зосередити свою увагу на питанні його класифікації. Різні авторські підходи до розподілу гостро пронизують церковно-правову літературу. Єдиною позицією, на якій зійшлися усі науковці, став поділ за суб'єктом складом на покарання для кліриків та покарання для мирян. Окрім того, знаходимо спроби визначення мети та характерних рис церковного покарання, із якими тою чи іншою мірою можна погодитися.

Узагальнюючи наукові надбання дореволюційних, сучасних українських та зарубіжних істориків права, каноністів щодо визначення змісту поняття «юридична відповідальність за церковне правопорушення», ми спробували окреслити власне його розуміння. На нашу думку, це церковне покарання, що застосовується церковно-судовою владою до представника церковної громади, який порушив її норми, і полягає у передбаченому нормами церковного права обмеженні або позбавленні певних прав і благ, якими володіла особа як суб'єкт церковних відносин, спрямований на розкаяння та виправлення правопорушника. Позаяк у церковно-правовій літературі розуміння юридичної відповідальності зводиться до категорії «церковне покарання», то наведену нами дефініцію правомірно використовувати і для позначення відповідальності за церковні правопорушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Суворов Н. О церковных наказаниях. Опыт исследования по церковному праву / Н. Суворов. – СПб. : Типография и хромолит. А. Траншеля, 1876. – 337 с.
2. Никодим (Милаш) еп. Православное церковное право / Никодим (Милаш), еп. – СПб. – 1897. – 708 с.
3. Павлов А.С. Сокращенный курс лекций церковного права / А.С. Павлов. – Москва : Б. в., 1899. – 514 с.
4. Суворов Н.С. Учебник церковного права / Н.С. Суворов. – Москва : Печатная А.И. Снегиревой, 1908. – 470 с.
5. Бердников И.С. Краткий курс церковного права православной церкви / И. С. Бердников. – 2-е изд. – Казань : Типография Императорского университета, 1913. – 1443 с.
6. Цыпин Владислав протоиерей. Каноническое право / протоиерей Владислав Цыпин. – 2-е изд. – М. : Изд-во Сретенского монастыря, 2012. – 864 с.
7. Правила Святых апостолов, Святых соборов Вселенских и Поместных, и Святых Отец. – М. : Синодальная типография, 1893. – 408 с.
8. Красножен М. Краткий курс церковного права / М. Красножен. – Юрьев : Типография Маттиеена, 1913. – 157 с.